

ստուար մեծամասնութիւնն են կազմում: Այդ մասնայի մասին նոյն այդ օրը յիշեցին Ռուսաստանի ամեն անկիւններում. քաղաքային և գաւառական ինքնավարութիւններից ամեն մէկը մտածեց մի կերպ յաւելրժացնել այդ օրը ժողովրդի առաջադիմութեան նպատող որ և է ձեռնարկութիւնով: Մոսկուայի քաղաքային խորհրդարանը, օրինակ, մտածում է բանալ 12 նոր քաղաքային դպրոցներ, Պետերբուրգի խորհրդարանը որոշեց 50 հազար ռ. յատկացնել ժողովրդական մի ուսումնարանի և գրադարան-ընթերցարանի. մի տեղ ժողովրդական թատրոն են հիմնում, մի այլ տեղ ժողովրդական տուն և այլն. իսկ Սարատովի և Նիժնի-Նովգորոդի խորհրդարանները նորից բարձրացնում են մի հարց, որ բազմիցս յարուցել են թէ առաջադէմ մամուլը, թէ գէտնավոնները և թէ բժշկական ընկերութիւնները, միջնորդելով, որ վերացնուի մարմնական պատիժը, մարդկային պատիւը վերաւորող այդ խայտառակ գործողութիւնը: Եւ իսկպէս՝ ճորտերի ազատութիւնից յետոյ մնացած այդ ժառանգութիւնը մի քսամունքի թիւրիմացութիւն է, ուստի զարմանալի չի լինի տեսնել մի օր իրագործուած և վերոյիշեալ բարի տեսչանքները:

Ճորտերի ազատութիւնը, հիմնովին վերանորոգելով Ռուսաստանի կեանքը, անփոփոխ չը թողեց ոչ միայն վարչութեան, դատարանի և տեղական ինքնավարութեան կազմակերպութիւնը, այլ և վաթսուներկան թուականներում շատ զգալի կերպով ընդարձակեց մամուլի օրէնքները և դեմօլրատիկական գոյն տուաւ կրթութեան գործին:

Լ. Ս.

ԿԱՌԱՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«Правительственный Вѣстникъ»-ում տպուած է հետեւեալ. Դեռ անցեալ տարուայ յունիս ամսին մի քանի բարձրագոյն զբոսայրոցների ուսանողների գաղտնի կազմակերպութիւններ Օդէսայում «համառուանողական ժողով» էին գումարել, որին մասնակցել էին պատգամաւորներ այդ կազմակերպութիւններից «ամբողջ ռուս ուսանողութեան» գործողութիւնների համար միակերպ ծրագիր մշակելու նպատակով: Նիստերից մէկի ժամանակ ոստիկանութիւնը ձերբակալեց «պատգամաւորներին» և խից նրանց ձեռքից մօտները գտնուած թղթերը: Այդ թղթերը պարունակում էին, ի միջի այլոց, տեղեկութիւններ արգելուած ուսանողական ընկերութիւնների կազմակերպութեան, նրանց քանակական կազմի և նրանց ընտրած նպատակների մասին, և բացի այդ, նրանց ապագայ գործունէութեան ծրագիրները և նախա-

դիժ, որով առաջարկուած էր միացնել այդ ընկերութիւնները, հիմք դնելով այնպիսի կենտրոնական օրգանի, որի պաշտօնը լինէր որոշ դէպքերու ղեկավարել ուսանողների գործողութիւնները ցանկալի ուղղութեամբ: Այդ ծրագիրների և նախագծի մէջ, բացի յանցաւոր քաղաքական նպատակներից, որոնք մի քանի թղթերի ասելով, պէտք է ծածուկ պահուեն ուսանողների մեծամասնութիւնից այն պատճառով, որ «մասսան վախենում է ամեն տեսակ քաղաքական ձգտումներից», ի միջի այլոց, իբր գործողութեան նպատակ է առաջարկուած ուսանողական կազմակերպութիւնների համար (որոնք, նոյն թղթերի վկայութեամբ, բարձրագոյն դպրոցների ուսանողութեան փոքրամասնութիւնն են միայն ներկայում իրանց մէջ) արտայայտել ամեն տեսակ բողոքներ համալսարանական, հասարակական և քաղաքական կեանքի երևոյթների և ուսանողական շարժումների կազմակերպութեան առիթով: Թէպէտ, ինչպէս ասուած է, համաժողովի մասնակիցները ձերբակալուեցին, բայց ներկայ ուսումնական տարուայ սկզբից բարձրագոյն դպրոցներից շատերում սկսեցին արտայայտուել նրանց որոշած գործողութիւնների ծրագիրը իրագործելու յամառ փորձեր, մասնաւորապէս իբր աղմկալից բողոքներ և խառնակութիւններ այլ և այլ պատրուակներով, որոնցից ոչ մէկը ոչ մի կապ չունէր տրուած դպրոցի հետ: Առանձին սաստկութեամբ արտայայտուեցին այդ փորձերը Կիւմի ս. Վլադիմիրի համալսարանում, ուր նրանք ղեկտեմբերի սկզբում վերջացան մի աղմկալից համախմբումով, որ վճռեց դադարեցնել պարապմունքները ձմեռային կիսամակից յետոյ, և թէ բաւարարութիւն չը տրուի ուսանողների պահանջներին: Յուզմունքը Կիւմի համալսարանի ուսանողների մէջ սկսուեց հոկտեմբեր ամսին: Իբր սկզբնական առիթ այդ յուզմունքին ծառայեցին դասախօսութիւնները մի պրօֆէսորի, որ, փոխարինելով մի ուրիշ, արձակուրդով արտասահման գնացած պրօֆէսորի, ֆակուլտէտի որոշմամբ ստանձնել իր նրա առարկայի դասախօսումը: Դժգոհ մնալով դասախօսների այդ ժամանակաւոր փոխարինութեամբ, ուսանողները սկսուեցին յուզուել, խօսք կապել, որ չը յաճախեն իրանց չը ցանկացած դասախօսի լսարանը և համախմբումներ կազմել՝ ուրիշ դասախօս նշանակել տալու նպատակով: Չը նայելով այն միջոցներին, որ գործ էին դնում ուսանողներին խելքի բերելու համար ֆակուլտէտի ղեկանը և համալսարանի քարտուղարը, տեսչութիւնը և ըէկտօրը՝ յուզմունքը քանի գնում սաստկանում էր և հոկտեմբերի վերջին սկսեց արտայայտուել աղմկալից համախմբումներով և անթոյլատրելի յոյցերով, որոնց արդէն մասնակցում էին նաև ու-

րիչ կուրսերի և նոյն իսկ ուրիշ բաժանմունքների ուսանողներ:

Այդ յուզմունքն ընդհատուեց, գոնէ առերևոյթ, միայն այդ պրոֆէսորի դասախօսութիւնների դադարմամբ. բայց ընդհատումը կարճատև եղաւ: Նոյեմբերի 13-ին նորից տեղի ունեցաւ մի բազմամարդ համախմբումն, մօտ 700 հոգու մասնակցութեամբ, և այս անգամ մի ուրիշ պատրուակով—իրանց ընկերներից մէկին դատելու համար մի տգեղ վարմունքի պատճառով, որ հրապարակ էր հանել տեղական մամուլը: Տեսչի օգնականի ապարդիւն փորձից յետոյ, որ ընդունուեց սուլոյներով և թշնամական աղաղակներով, տեսուչը ինքը գնաց ուսանողների մօտ և բաւական դժուարութեամբ թափանցեց փակուած լսարանը, ուր տեղի ունէր համախմբումը, որի մասնակիցները սկզբում թշնամաբար ընդունեցին նրան: Ասելով ուսանողներին, որ նրանց արածը ապօրինի բան է, որ նրանց մեղապարտ ընկերը արդէն արձակուած է համալսարանից և որ համախմբման ժամանակ յիշատակուած՝ տգեղ վարմունքների միւս ղեպքերը քննուած են և ենթարկուելու են վարչութեան դատին, տեսուչը սաստիկ յորդորներից յետոյ կարողացաւ համոզել ուսանողներին հրուել, որ նրանք կատարեցին փոքր ինչ տատանուելուց յետոյ, չը նայելով համախմբման ղեկավարների ջանքին, որոնք բողոքում էին ու դիմադրում, աշխատելով միջանցքում կանգնեցնել հեռացողներին և տանել նրանց միւս լսարանը: Գրգռուելով այդ անաջողութիւնից, վերոյիշեալ ղեկավարները հետեւեալ ուսումնական օրը մի նոր համախմբումն կազմեցին, որին մասնակցում էին մօտաւորապէս նոյն թուով ուսանողներ, բայց որ այնքան յամառ դուրս եկաւ, որ տեսչութեան ջանքերը՝ դադարեցնել խռնակութիւնները, ապարդիւն անցան: Լսարանում մօտ երկու ժամ մնալուց յետոյ ուսանողների բազմութիւնը դուրս եկաւ այնտեղից աղմուկով, սուլոյններով և երգերով, շարունակեց մի փոքր ժամանակ անկարգութիւն անել միջանցքում և այն սաստիճան մոռացութեան տուեց ամեն բան, որ թոյլ չը սուեց խօսել ընկտօրին, որ եկել էր նրանց յորդորելու: Բազմութիւնը հրուեց միայն այն ժամանակ, երբ այդ թոյլ տուեցին ղեկավարները, որոնցից մի քանիսը հրուելուց առաջ շնորհակալութիւն էին յայտնում այնտեղ գտնուողներին «Ներկայ օրուայ յաղթանակի համար»: Համախմբման գլխաւոր ղեկավարները, որոնք բաւական բացարձակ և անպատկառ կերպով էին վարուած, գրի առնուեցին տեսչութեան կողմից և ուսումնական շրջանի հոգաբարձուի կարգադրութեամբ մատնուեցին վարչու-

թեան դատին: Դրանից յետոյ մի քիչ հանգստութիւն տիրեց, որի միջոցին ուսումնական պարապմունքները ընթանում էին անխափան: Նկատի առնելով ի միջի այլոց այդ հանգստութիւնը, որ արտայայտուեց նրանով, որ $2\frac{1}{2}$ շաբաթուայ ընթացքում համախմբութեանը այլ ևս չէին լինում, համալսարանի վարչութիւնը դեկտեմբերի 2-ի նիստում հնարաւոր գտաւ վերին աստիճանի ներդասիտ վերաբերուել նոյեմբերի 13-ի խառնակութիւնների մասնակիցներին և չորս գլխաւոր մեղաւորներին դատապարտեց կարգերի 5-ից մինչև 2 օր. միւս մեղաւորների վերաբերմամբ բաւականանալով աւելի մեղմ պատիժներով—յանդիմանութեամբ և մի տարի ժամանակով որոշ արտօնութիւններից զրկելով: Սակայն այդ դատաւճիռը պատրուակ ծառայեց հետագայ շաբաթուաների համար,—կարգերի դատապարտուած ուսանողներից երկուսը բացէ ի բաց հրաժարուեցին ստորագրել որոշած պատժին, որ տեսուչը նրանց յայտնել էր դեկտեմբերի 4-ին, և տեսչի առանձնասենեակից դուրս գալուն պէս հրաւեր կարդացին ուսանողներին համախմբուելու հետեւել օրուայ ժամի 12-ին: Որովհետեւ մեծ լսարանները, ուր սպասելի էր որ կը կայանան համախմբութեանը, տեսչութեան կարգադրութեամբ փակուած էին դեկտեմբերի 5-ին նշանակուած ժամին, ուստի միջանցքում հաւաքուած ուսանողները փորձ արեցին մտնել ուրիշ երկու լսարանները, որտեղ դասախօսութիւններ էին կարդացուած, որպէս զի այնտեղ կազմին համախմբութեանը: Սակայն միահամուռ դիմադրութեան հանգիպելով պրօֆէսորների և ունկնդիրների կողմից, բազմութիւնը մի յարկից անցաւ միւսը և բռնութեամբ ներս խուփեց կողպած լսարաններից մէկը, գրոհ տալով ջարդելով դռան կողպէքը և համախմբուելով գրաւուած լսարանում. այդ միջոցին, միջանցքով անցնելիս, ուսանողներից մէկը խփեց դասախօսութիւնների վերջաւորութիւնը յայտարարող զանգը, ժամանակից 20 րոպէ առաջ, թէև սակայն չը հասաւ իր նպատակին: Դեռ համախմբման սկզբից առաջ ըէկտօրը հրաւիրեց իր մօտ այն երկու ուսանողներին, որոնք հրաժարուել էին՝ ենթարկուել իրանց համար որոշուած պատժին, և յիշեցրեց նրանց, որ համալսարանի կանոնադրութեան համաձայն, վարչութեան դատաւճիռն չը հնազանդողները արձակուած են համալսարանից. բայց այդ խօսքերը չը կարողացան հնազանդութեան բերել յամառուողներին: Այն ժամանակ ըէկտօրը յայտնեց նրանք, որ նրանց արձակուած են, պահանջեց, որ նրանք յետ տան դասախօսութիւններին յաճախելու համար ստացած տոմսակները, և առաջարկեց նրանց անմիջապէս հեռանալ համալսարանի շէնքից: Լսելով այդ տնօրէնութիւնը,

Նրանցից մէկը ուղղակի գնաց համախմբման տեղը, ուր այդ միջոցին արդէն հաւաքուել էին ուսանողները, իսկ միւսը հեռացաւ համալսարանից, բայց շուտով վերադարձաւ շրջապատուած մի խումբ ընկերներով, և նոյնպէս գնաց համախմբման տեղը, ուր ընդունուեց աղմկալից ողջոյններով: Մօտ երկու ժամ լսարանում մնալով և ի միջի այլոց քննութեան ենթարկելով՝ միւս բարձրագոյն դպրոցները պատգամաւորներ ուղարկելու և նոյեմբերի 13-ի խառնակութիւնների պատճառով դատապարտուած «անմեղ տեղը վնասուած» ընկերների պաշտպանութեան հարցերը, համախմբումը, որին մասնակցում էին մօտ 250 հոգի, որոշեց պահանջել, որ փոխեն վարչութեան վճիռը և նորից ընդունեն համալսարան այդ վճռին չը ստորագրուելու համար արձակուած ուսանողներին, իսկ հակառակ դէպքում գործադուլ անել և շարունակել գործադուլը Ծննդեան տօներից յետոյ: Այդ որոշումը կայացնելուց յետոյ, նրանք պատգամաւորներ ուղարկեցին խնդրելու բէկտօրին, որ գալ իրանց մօտ լսարանը, բայց նա պատասխանեց ուղարկուածներին, որ ինքը չի գնայ այնպիսի ուսանողների մօտ, որոնք չեն կատարում իր պահանջները: Դրանից յետոյ հաւաքուածները մնացին լսարանում էլի մի կէս ժամ ու յետոյ ցրուեցին, նախապէս վճռելով ճանապարհ գցել արձակուած ընկերներին, որոնք մտադիր էին նոյն օրը հեռանալ Կիեվից: Եւ յիշաւի, ուշ երեկոյեան մօտ 300 ուսանողներից բաղկացած մի խումբ, սակաւաթիւ կանանց հետ, հաւաքուեց երկաթուղու կայարանում՝ արձակուածների ճանապարհ ընկնելու ժամին և ճանապարհ գնելիս ցոյցեր արեց նրանց պատուին՝ ի միջի այլոց զանազան երգեր երգելով: Ծանապարհ գցողների հետ մնաք բարև անելիս, արձակուածներից մէկը հրաւէր կարդաց ուսանողներին՝ չընդհատել համախմբումները և տոկոսն կերպով առաջ տանել գործը մինչև վերջին հնարաւորութիւնը:

Սկսուած շարժումը չը սահմանափակուեց այդ ցոյցով: Դեկտեմբերի 7-ին, ցերեկուայ ժամի 12-ի մօտ, նոյն լսարանում կայացաւ մի բազմամարդ համախմբում, որի քննութեան առարկան էր, առաջուան պէս, վարչութեան վճիռը փոխել տալու և արձակուած ուսանողներին նորից ընդունել տալու հարցը: Նախընթաց համախմբման պէս՝ այդ համախմբումն էլ աչքի էր ընկնում սաստիկ սանձարձակութեամբ: Մօտ $2\frac{1}{2}$ ժամ տեւող աղմկալից խօսակցութիւններից յետոյ, նորից պատգամաւորներ ուղարկեցին բէկտօրի մօտ՝ հրաւիրելով գալ համախմբման եւ լսել նրա որոշումը: Մերժելով այդ բանը, բէկտօրը աշխատեց բացատրել պատգամաւորներին, թէ սրբան անհիմն են համա-

խմբման պահանջները. բայց իզուր: Ի պատասխան նրա ասածին՝ պատգամաւորները յայտնեցին, որ ուսանողները չեն ցրուի, մինչև թէկտորը չը գնայ նրանց մօտ, եթէ նոյն իսկ պէտք լինի ամբողջ օր ու գիշեր մնալ համալսարանում: Մինչ տեղի էր ունենում նկարագրուած համախուժմը, դասախօսութիւնները միւս լսարաններում ընթանում էին սովորական կարգով: Դասախօսութիւնների վերջանալուց յետոյ տեսչութիւնը տնօրինեց փակել համալսարանի բոլոր մուտքերը, այն պայմանով, որ ցանկացողներին ազատութիւն տրուէր դուրս գալ շէնքից, բայց առանց թոյլ տալու նորից վերադառնալ այնտեղ: Ուստի երբ յետոյ հեռացած ուսանողների մի խումբ, բաղկացած մօտ 15 հոգուց, նորից վերադարձաւ, զանազան միջերջներ բերելով հետը՝ նրան թոյլ չը տրուեց ներս մտնել. բայց այդ միջոցին մէկը նշան տուեց և համալսարանում մնացածները մուտքերից մէկի դուռը, ջարդեցին և ներս թողեցին ուտելիքէն ու մոմեր բերող ընկերներին: Այդ դռան մօտ պահապաններ դնելով, ուսանողները այնուհետև արդէն կարող էին ազատօրէն ստանալ ուտելիքէններ: Մութն ընկնելուց յետոյ նրանք վառեցին լսարանում մոմերը, սկսեցին աղմուկ անել, երգեր երգել, Հետզհետէ սաստկացող սանձարձակութիւնը այն աստիճանի հասաւ, որ այլ ևս անհնար էր տեսչութեան և առհասարակ համալսարանական իշխանութեան համար որ և է կերպով ներգործել տաքացած բազմութեան վրայ: Շուտով ուսանողները ջարդեցին դրացի սենեակի դուռը ու այդպիսով տեղաւորուեցին երկու լսարաններում. յետոյ սկսեցին կոտրել արտաքին պատուհանների ապակիները և այնուհետև քանակական հոգուց բաղկացած խմբեր ուղարկել հանդերձարանը վերարկուները բերելու, ցրտից պառլսպարուելու և, թերևս, գիշերելու պատրաստութիւն տեսնելու համար: Լսարաններից հնչում էին ջարդուող ապակիների զրնգոցն ու անկարգութիւններ անող բազմութեան աղաղակները: Որովհետև աղմուկը շարունակ սաստկանում էր, կատարուող զէպքերի մասին զեկուցում ուղարկուեց գններալ-նահանգապետին, որ բացատարան պատասխան ստանալով համալսարանական վարչութիւնից այն հարցին, թէ արդեօք կարող է նա իսկոյն և եթ դադարեցնել խառնակութիւնները, անմիջապէս կարգադրեց զօրք ուղարկել համալսարան և փոխ-նահանգապետին ու նահանգական ժանդարմային վարչութեան գլխաւորին յանձնարարեց գրի անցկացնել համախմբման բոլոր մասնակիցներին անունները և տները ուղարկել նրանց. իսկ այն ուսանողներին, որոնք չեն կամենայ հնազանդուել այդ պահանջին, ձերբակալել: Ժամի 7^{1/2}-ի մօտերը զինուորները բռնեցին համալսարանական

չինութեան ելքերը և չրջապատեցին այն լսարանը, որ գրաւել էին ուսանողները, որոնք թշնամաբար և յանդգնաբար ընդունեցին լսարանը մանող իշխանաւոր անձերին. բայց յետոյ, տեսնելով նրանց ուղեկցող զինուորներին, սկսեցին աւելի զուսպ ու քաղաքավարի պահել իրանց: Այնու ամենայնիւ երբ առաջարկուեց, որ անունները հեշտութեամբ գրի անցնելու համար՝ զանազան ֆակուլտետների ուսանողները ջոկ-ջոկ խմբուեն, նրանք պատասխանեցին, որ յօժարակամ դուրս չեն գալ լսարանից, մինչև որ նրանց մօտ չը գայ ըէկտօրը լսելու համախմբման որոշումը, որից յետոյ նրանք կը կատարեն իրանց ուղղուած պահանջը: Բռնի ոյժի գործադրութիւնից խուսափելու համար, փոխանահանգապետը և ժանդարմային վարչութեան գլխաւորը հեռացան լսարանից, գնացին ըէկտօրի մօտ և խընդրեցին նրան գնալ ուսանողների մօտ, որոնք մինչև այդ ժամանակ արգէն մի փոքր հանգստացել էին: Երբ ընկտօրը մտաւ լսարան, ուսանողներից մէկը գիմելով նրան՝ մի ճառ ասաց, որի մէջ յայտնեց համախմբման հետեւեալ որոշումները. 1) համախմբումը պահանջում է, որ կարգերի պատիժը գործ չը դրուի կիւմի համաստարանում, 2) պահանջում է, որ արձակուած երկու ուսանողները նորից ընդունուեն համալսարան, և 3) եթէ այդ պահանջները չը կատարուեն, համախմբումը որոշել է յունուարին ընդհանուր օբստակցիա կազմել: Ըէկտօրը, պատասխանելով այդ ճառին, նորից բացատրեց ուսանողների պահանջների անհիմն լինելը, որից յետոյ համախմբման անունից խօսող ուսանողը յայտնեց, որ ինքը բաւարարութիւն. ստացաւ. այնուհետև համախմբման մասնակիցների անունները յաջորդաբար գրի առնուեցին խումբ առ խումբ, իւրաքանչիւր խումբը 30 հոգուց բաղկացած, և նոյն կարգով արձակուեցին իրանց տները: Բոլոր գրի առնուածների թիւը 396 էր, որոնցից մէկը ուրիշ համալսարանի ուսանող էր, երկուսը ազատ լսողներ էին և մէկը արգէն համալսարանաւարտ: Այդպիսով, ինչպէս երևում է վերեր գրուածից, կիւմի համալսարանում ներկայ ուսումնական տարուայ առաջին կիսամեակի ընթացքում տեղի ունեցած առանձին-առանձին համախմբումների մէջ մասնակցել են 250-ից մինչև 700 ուսանող, որ համեմատած այդ համալսարանում սովորողների ընդհանուր թուի հետ, որ 2,700-ից աւելի է, չնչին փոքրամասնութիւն է կազմում, որ սակայն յամառաբար խանգարում է մնացած ուսանողների պարապմունքների կանոնաւոր ընթացքին: Դրան պէտք է աւելացնել և այն, որ տեսչութեան զիտողութիւններին նայելով, համախմբումների գլխաւոր և և-

աանդուն մասը կազմում են մի և նոյն անձնաւորութիւնները, ինչ առիթով էլ և ուր որ էլ տեղի ունենայ համախմբումը:

Նկատի առնելով այդ բոլորը, ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրը դեկտեմբերի 8-ին հեռագրով առաջարկեց կիւմլի ուսումնական շրջանի հոգաբարձուին, դեկտեմբերի 7-ի համախմբման մասնակիցների վերաբերմամբ գործադրել 1899 թուի յուլիսի 29-ին Բարձրագոյն հաստատուած ժամանակաւոր կանոնները՝ բարձրագոյն դպրոցներից խմբովին խառնակութիւններ անելու համար արձակուող ուսանողներին զինուորական ծառայութեան ենթարկելու մասին: Այդ օրէնքի հիման վրայ՝ ժողովրդական լուսաւորութեան, զինուորական, ներքին գործերի և արդարադատութեան մինիստրութիւնների ներկայացուցիչներից կազմուած յատուկ խորհրդակցութիւնը 15 նիստ նուիրեց այդ գործի քննութեան, սկսած դեկտեմբերի 11-ից մինչև 31-ը, հարց ու փորձի ենթարկեց դեկտեմբերի 7-ի խառնակութիւնների այն բոլոր մասնակիցներին, որոնք, կոչ ստանալով, ներկայացան խորհրդի նիստերին, ուշադրութեան առաւ չը ներկայացողների գրաւոր ցուցումները, և քննելով մասնակիցներից իւրաքանչիւրի վարմունքը ու դրա հետ միասին գործի պարզուած հանգամանքները, ձայների մեծամասնութեամբ որոշեց. ա. Վլադիմիրի համալսարանի այն բոլոր ուսանողներին, որոնք մասնակցել են դեկտեմբերի 7-ի համախմբման, ճանաչել մեղաւոր և ենթակայ արձակման համալսարանից ու զինուորագրութեան՝ դանաղան ժամանակամիջոցներով. — երկու ուսանողների երեք-երեք տարով, հինգ ուսանողների՝ երկ-երկու տարով և բոլոր մնացածներին, մէջները հաշուելով ուրիշ համալսարանի մի ուսանողի, թուով 385 հոգի, մի տարով, և այս վճիռը ներկայացնել ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրին: Քննելով յատուկ խորհրդակցութեան ներկայացրած արձանագրութիւնները և որոշումը՝ դրանց կցած վաւերաթղթերի հետ, զեկավարուելով 1899 թ. յունիսի 29-ի ժամանակաւոր կանոնների 6-րդ յօդուածով, ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրը կայացրեց հետեւեալ վերջնական վճիռը. 1) յատուկ խորհրդակցութեան որոշումը առաջին կարգի երկու ուսանողների և երկրորդ կարգի հինգ ուսանողների մասին հաստատել, 2) առանձին խորհրդակցութեան որոշումը երրորդ կարգի 176 ուսանողների մասին, որոնք եռանդուն մասնակցութիւն են ունեցել դեկտեմբերի 7-ի անկարգութիւնների մէջ կամ, բացի այս վերջին անկարգութիւնների մէջ ունեցած մասնակցութիւնից, նկատուած են և առաջ եղած անկարգութիւնների մէջ, հաստատել. 3) իսկ յատուկ խորհրդակցութեան որոշումը նոյն երրորդ կարգին

պատկանող 209 ուսանողների մասին, որոնք միայն ներկայ են եղել դեկտեմբերի 7-ի համախմբման և չեն նկատուած նախկին անկարգութիւնների մէջ, փոխել, ենթարկելով այդ ուսանողներին յանդիմանութեան և արձանագրելով այդ մասին տուգանքների օրագրութեան մէջ, զրկելով բոլոր արտօնութիւններէց համալսարանական կուրսի ընթացքում և նախադասացնելով նրանց, որ եթէ նորից մասնակցելու լինեն անկարգութիւնների մէջ՝ նրանց այժմեան մեղաւորութիւնը կը համարուի նրանց մեղքը ծանրացնող հանգամանք»:

Նոյն պաշտօնական թերթում մարտի 6-ին տպուած է. «Ի նկատի ունենալով կայսրութեան զանազան քաղաքներում վերջին ժամանակներս տեղի ունեցած փողոցային անկարգութիւնների մանրամասնութիւնների մասին տարածուած սուտ լուրերը, ներքին գործերի մինիստրը անհրաժեշտ է համարում յայտնել ի գիտութիւն ընդհանուրի հետեւեալ փաստերը, որոնք կան նրա մօտ տեղական իշխանութիւնների զեկուցումների հիման վրայ: Փետրուարի 19-ին Պետերբուրգում, պատարագից և ընդհանուր մազթանքից յետոյ Կազանսկի տաճարում, տաճարում գտնուած ուսանող երիտասարդութեան մի մասը, որին միացան տաճարի դաւթում կոնգեստ մանձինք, խմբուեց Կազանսկայա հրապարակի վրայ՝ տաճարի և սկիւէրի միջև, սիւնաշարքի թիւի մօտ, և խմբի մէջ գտնուող մի քանի անձինք աշխատում էին ճառեր արտասանել: Ոստիկանութեան պահանջին՝ ցրուել, խմբուածները մերժողական պատասխան տուեցին և խմբի մէջ լսուեց այս կոչը. «Պարոններ, բոլորս սեղմուած խմբով դէպի աջ, Նէվսկի պրօսպեկտով»: Հետեւելով այդ կոչին, խումբը երգեր երգելով գիմնեց դէպի Նէվսկի պրօսպեկտը, դրաւելով փողոցի մի մասը և ամբողջ մայթը: Անմիջապէս կանչուած ոստիկանական զօրաբաժնի միջոցով այդ խումբը մղուեց դէպի Պետերբուրգի քաղաքային խորհրդարանի բազը, և ոչ մէկը այդ խմբից ոչ մի խեղում (увѣчѣе) չը ստացաւ: Խորհրդարանի բակում խմբի մասնակիցները ցուցակագրուեցին, թուով 244 մարդ, որոնցից մայրաքաղաքի զանազան բարձրագոյն դպրոցների ուսանողներ էին 71, զանազան իգական կուրսերի ունկնդիրներ՝ 128, ուրիշ կանայք՝ 20 և 25 հոգի կողմնակի անձեր: Ցուցակագրուածներն ապա իրանց տներն արձակուեցին: Յիշեալ անկարգութեան մասնակիցների մասին քննութիւն է սկսուած, որին պատշաճաւոր ընթացք է տրուած:

«Նոյն թիւին Սարկով քաղաքում, տաճարում և համալսարանական եկեղեցում ժամասացութիւնը աւարտելուց յետոյ, երբ աղօթողները դուրս էին գալիս տաճարից, նրանցից ան-

ջատուեցին համալսարանի, տեխնօլոգիական և անասնաբուժական ինստիտուտների 100 ուսանող և խմբովին դիմեցին դէպի համասարանի շինութիւնը երգեր երգելով: Եւ որովհետեւ նրանք հրաժարուեցին ենթարկուել ոստիկանութեան պահանջին ու ցրուել, այդ անձանց շրջապատեցին կանչուած հարիւր կազակներ և մտցրին նրանց ոստիկանական վարչութեան շէնքը: Հետըզնտէ կազմուեց մի համախմբումն ուսանող երիտասարդութիւնից, որ պահանջում էր բաց թողնել բռնուածներին: Ի նկատի ունենալով, որ ամբօխը, որին միացան և շատ հետաքրքիրներ, հրաժարուեց ցրուելուց, ուստի այդ անկարգութիւնը գործելու գրգող անձինք նոյնպէս ձերբակալուեցին: Երեկոյեան ուսանող երիտասարդութիւնից բաղկացած խումբը, որի հետ կրկին միացաւ հետաքրքրուողների մի նշանաւոր թիւ, աշխատում էր ցոյց անել «ЮЖНЫЙ Край» լրագրի խմբագրատան շինութեան մօտ, ուր դիմեց երգեցողութեամբ, ճիւղերով և շուոցներով, բայց իր ժամանակին շրջապատուեց պահանջուած զօրքերով և տարուեց ոստիկանապետի վարչութիւնը ցուցակագրուելու համար: Այդ վերջին խմբի հետանալուց յետոյ, փողոցում մնացածների հետ նորից միացաւ զանազան կոչման տէր մարդկանց ամբօխը, որ զբաղմատիական թատրոնի մօտ աղաղում էր, աղմուկներ է անում և երգեր էր երգում: Կանչուած զօրքերը յետ մղեցին ամբօխը դէպի հարևան փողոցները և ապա ցրեցին նրան: Թէև նահանգապետին ուխտյատարարութիւններ մատուցուեցին ստացած այլանդակումների եւ հարուածների մասին, բայց ստուգելուց և բժշկական քննութիւնից յետոյ հաստատուեց միայն մէկը: Վերև նկարագրած անկարգութիւնների մասնակիցների մասին եւ քննութիւն է սկսուած, այնպէս որ 136 ձերբակալուածներից 24 մարդ կալանաւորուած են, իսկ մնացածներն արձակուած են:

«Փետրուարի 22-ին և փետրուարի 23-ին Մոսկուայում, ցերեկուայ 12 ժամին, հին համալսարանի շինութեան մօտ ըսկանցին հաւաքուել նախ համալսարանի ուսանողները, զանազան իգական կուրսերի ունկնդիրները և ուրիշ կանայք: Չը նայելով ոստիկանութեան պահանջին ցրուել, ամբօխը գնալով աճում էր և ցերեկուայ մօտ մէկ ժամին, յետ մղելով ծառաներին զրսի դռներից, ներս խուժեց համալսարանի զրսի բազը ապա, կոտրելով դռները, թուով մօտ երեք հարիւր մարդ, ներս խուժեց ակտի դահլիճը, ուր բացեց համաժողովի նիստը, հրաւիրելով այդ ժողովին այն ընկերներին, որոնք կանգնած էին փողոցում և բազում. նոյնպէս մօտ 300-ից աւել մարդ, մի և նոյն ժամանակ գումարուածները գրգռում էին հասարակութիւնը, գցելով

Նրանց մէջ զանազան կոչնաթղթեր, Թէ ոստիկանութեան յորդորները փողոցում և թէ տեսչութեան յորդորները ակտի դահլիճում չը կարողացան ստիպել հաւաքուածներին ցրուելու և վերջ տալու անկարգութիւններին, այդ պատճառով էլ համախմբումը փողոցից և համալսարանի բազից շրջապատուեց ոստիկանական խմբով և տարուեց մերձակայ մանէժը: Համախմբումի մասնակիցները, երբ նրանք դուրս եկան համալսարանի բազը, նոյն կարգով տարուեցին նոյն մանէժը, և ապա բոլորը ցուցակագրուեցին, թուով 630 մարդ, որոնցից 517 զանազան բարձրագոյն դպրոցների ուսանողներ էին, 12 օտար անձինք և 101 կանայք: Բոլոր բռնուածները շարունակում էին աղմուկներ հանել և յանդուգն պահել իրանց, չը հնազանդուելով ոստիկանութեան ոչ մի պահանջին: Երեկոյեան մօտ՝ կանանց առաջարկուեց հեռանալ մանէժից և ցրուել իրանց տները, որից օգուտ քաղեցին 93 կանայք, իսկ մնացած 8 կանայք ցանկացան մնալ գիշերելու մանէժում ուրիշ բռնուածների հետ միասին: Փետրուարի 24-ին առաւօտեան, բռնուածների թուից 53 հոգի բանտ ուղարկուեցին պահապանների ուղեկցութեամբ, փետրուարի 24-ի գիշերը մէժէլօյ ինստիտուտի 21 ուսանողներ յանձնուեցին ուսումնարանական իշխանութեանը, իսկ մնացած 463 հոգին խումբ-խումբ ուղարկուեցին փոխադրական բանտը: Փետրուարի 24-ին, գլխաւորապէս ուսանող երիտասարդութիւնից բաղկացած ամբոխը, որի թիւը երբեմնակի հասնում էր 700 հոգու, փորձում էր յարաբերութիւն հաստատել մանէժում գիշերով ձերբակալուածների հետ, բանակցելով նրանց հետ այդ չինութեան մի քանի պատահաններում իրանց ձեռքով ջարդած ապակիների միջով: Ոստիկանութիւնը, իրան օգնական ունենալով հարիւր կազակներ, բազմիցս մաքրում էր այդ տեղը խմբուածներից: Բայց երեկոյեան մօտ 5 ժամին, կամաց-կամաց հաւաքուող խումբը, մօտաւորապէս 300 մարդ, սկսեց առաջ ընթանալ Նիկիտսկայա փողոցով և Տվէրսկոյ բուլվարով երգերով և աղաղակներով, իսկ այնտեղից դէպի Տվէրսկայա փողոցը, ուր, Բրիւսովսկի նեղ փողոցի մօտ, յետ մղուեց դէպի կողքի փողոցները և ցրուեց: Մօտ մէկ ժամին, փետրուարի 24-ի գիշերը, աւելի քան 100 ուսանողներից և կանանցից բաղկացած ամբոխը, որին չէին թոյլ տուել անցնել Տվէրսկայա փողոցով, անցաւ երգելով Պետրովկա փողոցով և յետ մղուեց պօլցիքայից Պետրովսկի քաղաքագոտան մօտ: Կիրակի, փետրուարի 25-ին, զանազան դատակարգերին պատկանող մարդկանցից բաղկացած ամբոխը, ղեկավար ունենալով բարձրագոյն դպրոցների ուսանողներին և բարձրագոյն իգական կուրսերի ուսանողուհիներին, օրուայ ընթացքում անկարգու-

թիւներ էր անում քաղաքի կենտրոնական մասերում՝ փորձելով մտնել Տվէրսկայա փողոցը. այդ փորձերին արգելք եղան ոստիկանները և երկու հարիւր կազակներ: Երեկոյեան մօտ, երբ անգուսպ համախմբումը սկսեց ջարգել փողոցի լապտերների ապակիները Բօլշայա Նիկիտսկայա փողոցի և Ստրաստնոյ բուլվարի վրայ, այն ժամանակ անկարգութիւններին կատարելապէս վերջ դնելու նպատակով և ի նկատի ունենալով գիշերային ժամանակը, ոստիկանութեանը օգնելու համար կանչուեցին երկու էսկադրօն՝ զօրք և սկսուեց անկարգութիւններ անողներին ձերբակալումը: 400 հոգուց բաղկացած մի խումբ չրջապատուեց և տարուեց մանէփ, իսկ միւս խումբը, որ անկարգութիւններ էր անում Սրէտնիսկի քաղաքագոնների մօտ, Վօրօբիէվի տունը տարուեց: Մանէփում և Վօրօբիէվի տանը բռնուածներին քննելուց յետոյ, ոստիկանութիւնը ձերբակալեց 16 ուսանող, երկու նախկին ուսանող և մի բժիշկ, իբրև խառնակութիւնների ղեկավարների. իսկ միւսներին, անունները գրելուց յետոյ, բաց թողեցին տները. իսկ ընդամենը, վերջիշեալներին էլ մէջը հաշուած, այդ օրուայ ընթացքում՝ ոստիկանութեանը անհնազանդութիւն ցոյց տալու և խառնակութիւնները ղեկավարելու համար ձերբակալուած են 34 հոգի, որոնց թւում համալսարանի և ուրիշ բարձրագոյն դպրոցների ուսանողներից 21, կանանց զանազան կուրսերի ուսանողներինից 9 և կողմնակի անձերից 4:—Փետրուարի 26-ին, ցերեկուայ ժամը մօտ երկուսին, Օխօտնօրնագսկայա հրապարակում ժողովուեց մի ամբօխ, բաղկացած մօտ 150 հոգի ուսանողներից, կանանցից և կողմնակի անձերից. ոստիկանութիւնը բաժան-բաժան արեց այդ ամբօխը և նրա մի մասը, 85 հոգուց բաղկացած, յետ-յետ մղելով, մտցրեց մանէփը, ուր և գրի անցրեց բոլորի անունները: Այդ 85 հոգուց 31-ը ուսանող դուրս եկան, որոնցից երկուսը, իբրև ամենից չատ մեղաւորներ, ձերբակալուեցին: Նոյն օրը ոստիկանական բաժանմունքներում կալանաւորուեցին քաղաքի զանազան մասերում փողոցային խառնակութիւններ անելու պատճառով 25 հոգի, որոնց թւում 15 ուսանող. այդ ընդուածներից պահեցին կալանաւորուած երկու տղամարդ և մի կին:—Կիրակի, մարտի 4-ին, ցերեկուայ ժամի 2-ին, Տվերսկոյ բուլուարում ոստիկանութիւնը չրջապատեց և հարևան տան բակը մտցրեց 70 հոգուց բաղկացած մի ցուցարար ամբօխ, որի մեծամասնութիւնը կազմում էին տեխնիկական դպրոցի ուսանողները: Երբ ոստիկանութիւնը ձերբակալում էր այդ խումբը, ժողովուեց կանանց մի խումբ, որ աշխատում էր հետաքրքիր անցորդների համակրութիւնը գրաւել, դատապարտելով ոստի-

կանութեան վարժուչքը. այդ կանայք, թուով 9 հոգի, նոյնպէս ձերբակալուեցին: Այնուհետեւ խառնակութիւններին մասնակցողներին, թուով 67 հոգի, անունները գրեցին և նրանցից ձերբակալեցին—տեխնիկական դպրոցի 11 ուսանող, Մոսկուայի համալսարանի 1 ուսանող և երեք կանանց: Այդ օրերի ընթացքում Մոսկուայում տեղի ունեցած խառնակութիւնների ժամանակ յանցաւորներին բռնելիս ու ձերբակալելիս ոչ մի ընդհարումն և կռիւ չէ եղել ամբոխի և ոստիկանութեան ու նրան օգնութեան կանչուած զինուորական ոյժերի մէջ: Բոլոր յանցաւորներին վերաբերմամբ քննութիւն են կատարում համապատասխան ուսումնարանական վարչութիւնները և կառավարչական իշխանութիւնները:

«Մարտի 4-ին, Ա.-Պետերբուրգում, առաւօտեան ժամի 11-ին մօտ, սկսեցին Կազանսկի մայր տաճարին մօտենալ դանազան դասակարգերից բաղկացած խմբեր, որոնք տեղաւորուեցին տաճարի մէջ, նրա շուրջը և հրապարակումս ժամի 12-ին մօտեւրքը այդ ամբոխին միացան մայրաքաղաքի բարձրագոյն դպրոցների բազմաթիւ ուսանողներ և ուսանողուհիներ, այնպէս որ 3,000 հոգուց բաղկացած մի ամբոխ բռնեց ամբողջապէս տաճարի բակը, գաւթիժները և կողքի պարտէզն ու փողոցանցքերը: Ոստիկանութիւնը պահանջում էր ներկայ եղողներից, որ ցրուեն, բայց նրանց մեծամասնութիւնը ոչ մի ուշադրութիւն չէր դարձնում այդ պահանջների վրայ: Այնուհետեւ լսուեցին բացականչութիւններ և աղմուկ ու աղաղակներ բարձրացան, ուստի ոստիկաններից և կազակներից բաղկացած մեծ խումբ կանչուեց, որ և բոլորովին անշատեց հրապարակում համախմբուածներին նրանց չըջապատող և մեծ մասամբ Նեվսկիյ Պրօսպեկտում կանգնած հասարակութիւնից: Երբ ոստիկանների և կազակների մեծ խումբը մօտեցաւ, չըջապատուած ամբոխը սկսեց յետ-յետ գնալ դէպի տաճարի դուռը և զանազան առարկաներ նետել դէպի զօրքը և ոստիկանութիւնը: Մի քանի ուսանողներ այդ ժամանակ փորձ արեցին բաց անել իրանց մօտ եղած և զանազան մակագրութիւններ կրող կարմիր և սպիտակ դրօշակները, որ իսկոյն նրանց ձեռքից խլեցին: Մայր եկեղեցու աջ կողմից ամբոխի մի մասը կռիւ սկսեց ոստիկանների և կազակների զօրաբաժնի հետ, գործելով ձեռնափայտերով, եկեղեցու գաւթի գործերի վրայից վերցրած երկաթեայ ձողերով, նետերով մի և նոյն ժամանակ կրկնակօշիկներ, սառած ձիւնի գունդեր և քարեր: Այս ժամանակ ամբոխի միջից նետուած երկաթեայ անկոթ մուրճով վիրաւորուեց Նորին Մեծութեան

կազակները լէյք-գվարդիայի գնդի 2-րդ հարիւրեակի հրամանատար Եսաուր Իսէնկո. հարուածը այնքան սաստիկ էր, որ յիշուած օֆիցէրը արիւնաթաթախ ստիպուած էր դուրս գալ զօրքերի շարքից: Այս տեսելով՝ նրան շրջապատող կազակները իջան ձիերից և շարժուեցին դէպի հաւաքուածների կենտրոնը, որտեղ՝ նրանց և հաւաքուածների մէջ տեղի ունեցաւ կռիւ: Այդ ժամանակ վայրագութիւն գործողների մի մասը մղուեց դէպի հրապարակը, շրջապատուեց ոստիկաններով և ուղարկուեց բանտ, իսկ միւս մասը մտաւ եկեղեցի, որտեղ մի քանիսը չը հանեցին գլխարկները և սկսեցին ծխել: Եկեղեցու դռնապանի նկատողութեանը՝ այդ անկարգութեանը վերջ տալու մասին՝ ուսանողներից մէկը հարուած հասցրեց նրա երեսին: Չը նայելով եկեղեցու մկսուած անկարգութիւններին և աղաղակին, ժամասացութիւնը շարունակուեց մինչև վերջը: Աղօթողների մեծ մասը շտապեց հեռանալ եկեղեցուց կողմնակի դռներով: Սեղանի դռները փակելուց յետոյ աւագ քահանայն բարձրացաւ ամբիոն՝ անկարգութիւններ անողներին խրատելու համար. բայց անաջող, և երբ նա առաջարկեց դուրս գնալ եկեղեցուց, ուսանողներից մէկը, որ կանգնած էր աւագ քահանայի ետեւ, բռնեց նրա փարաջի թիկը և խորհուրդ տուեց, որ, անհաճոյ դէպքերից խոյս տալու համար, ինքը հեռանայ եկեղեցուց: Ապա ամբիոնը յետ քաշուեց դէպի տաճարի յետին պատը՝ խորհրդակցելու համար հետագայ գործողութեան եղանակի մասին: Մեծամասնութիւնը վճռեց մէկ-մէկ դուրս չը գալ եկեղեցուց և ոչնչացնել իրանց մօտ գտնուած ամեն բան, ինչ որ կասկածելի էր: Այդ միջոցին մտաւ ոստիկանութիւնը և համոզեց մնացած ամբիոնին, որ բաղկացած էր մօտ 300 հոգուց, հեռանալ եկեղեցուց և գնալ Կազանեան քաղաքամասի ոստիկանատունը: Եկեղեցու առաջի հրապարակը մաքրուեց անկարգութիւն անողներից մինչև կէս օրուայ ժամի 1-ը, որից յետոյ ոստիկանութիւնը և կազակները ստիպուած էին մի քանի ժամուայ ընթացքում ցրուել Նեփսկի պրօսպէկտում, Սաբօվայա փողոցի և Պօլիցէյսկի կամուրջի միջև, դժբախտաբար, մեծ քանակութեամբ հաւաքուած հետաքրքրուողներին, որոնք վերին աստիճանի դժուարացնում էին ոստիկանութեան գործողութիւնները: Մարտի 4-ին ընդամենը ձերբակալուած են 760 մարդ, որոնցից 339-ը մայրաքաղաքի բարձրագոյն դպրոցների ուսանողներ են, 377-ը՝ կանայք, առաւելապէս կանանց զանազան կուրսերի ուսանողուհիներ և 44-ը՝ կողմնակի անձինք: Ամբիոնի հետ տեղի ունեցած կռուի մէջ վիրաւորուած է վերոյիշեալ եսաուր Իսէնկոն և ծանր

հարուած է հասցրած պրիստաւ փոխ-գնդապետ Վիլչեվսկուն։
Հարուածներ և վէրքեր ստացան նաև 20 ոստիկանական զին-
ուորներ և 4 կազակներ, բայց նրանց վէրքերը ծանր չէին, թէև
բժշկական օգնութիւն հասցնել նրանց հարկաւոր էր։ Ձերբա-
կալուածներից վիրաւորուած են 18 տղամարդ և 14 կին։ Ան-
կարգութիւններ առաջացնող յանցաւորների մասին կատարուած
է քննութիւն»։